

De Achtermeer bij Alkmaar, de oudste droogmakerij?

G.J. BORGER

Voor Albert J. Thurkow

In 1963 heeft Eijken (pag. 2) erop gewezen dat de Achtermeer bij Alkmaar in of kort na 1533 is drooggelegd ingevolge een keizerlijk privilege van 20 november 1532. Op grond van deze vaststelling heeft Schultz¹ de Achtermeer aangewezen als de oudste droogmakerij in ons land. Deze mening is door velen overgenomen². Het keizerlijk privilege van 20 november 1532 was ook al bekend aan G. de Vries Azn³, maar voor hem was dat geen aanleiding om de Achtermeer te houden voor de oudste droogmakerij. De Vries zag het droogmaken van een meer als een logisch gevolg van de uitvinding van de windwatermolen⁴ en het aanhoudende streven tot betere beheersing van de waterhuishouding. Kennelijk nam hij aan dat het bemalen van bestaand cultuurland met behulp van windmolens indertijd bijkans ongemerkt is overgegaan in het bemalen van gronden die regelmatig dan wel permanent onder water stonden⁵. Zo niet de eerste, dan toch een belangrijk stap in die richting zou al in de 15e eeuw zijn gezet door de burenen van Schoorl. Dit dorp leed zo zeer onder wateroverlast dat de landsheer de burenen in 1438 toestond om een sluis aan te leggen op een plaats die hen het meest geschikt voorkwam. Bovendien kregen zij toen het recht om 'een molen sonder gruit'⁶ te bouwen om 'dat water mede uut te werpen' (De Vries, 1876, p. 351). Het is daarom de vraag of de introductie van de droogmakerij voor tijdgenoten iets volstrekt nieuws is geweest of het logische vervolg van een rijke traditie inzake de vorming van molenpolders.

In dit artikel zal vooral worden ingegaan op de vraag of de Achtermeer bij Alkmaar terecht wordt gehouden voor de oudste droogmakerij. Voordat die vraag beantwoord kan worden, is het nodig de betekenis van een aantal waterstaatkundige begrippen nader te omschrijven⁷. Onder een polder⁸ verstaan we een gebied waarvan de waterhuishouding door de mens kan worden gereguleerd en poldervorming⁹ is de (her)inrichting van een gebied ten einde de waterstand te kunnen beheersen. Voor dat laatste was niet alleen de aanleg van een uitwateringssluiss¹⁰ nodig, maar diende de polder ook te worden afgegrensd van het omliggende gebied met een afwijkende waterhuishouding. Dat afgrenzen kon gebeuren door de bouw van een lage kade¹¹ of een hogere dijk. Gewoonlijk spreekt men bij poldervorming dan ook over het bekaden¹² of het bedijken¹³ van een gebied en zijn de begrippen bekading en bedijking

identiek met het woord polder. In het onderstaande zullen we de term bedijking echter specifiek gebruiken voor het tot land maken van een gebied dat twee keer per dag door vloedwater werd of kon worden overspoeld. Vooral in de landsheerlijk georganiseerde landstreken is dit verschil van belang. Veel adellijke heren, waaronder de graven van Holland, rekenden de getijdenwateren tot hun regalia en lieten daarop heerlijke rechten gelden¹⁴. Het was aan de (lands)heer om te bepalen door wie er waar gedijkt zou worden en zonder toestemming van hoger hand mochten dergelijke wateren of delen daarvan niet worden bedijkt.

De oudste polders konden het neerslagoverschot alleen op natuurlijke wijze lozen op het buitenwater. In tijden van grote neerslag of langdurig hoge buitenwaterstanden leidde dat tot wateroverlast of zelfs overstromingen. Na de introductie van de windwatermolen kon men

door het plaatsen van één of meer molens de waterhuishouding van een polder belangrijk verbeteren. De overgang van natuurlijke lozing op windbemaling zullen wij in het onderstaande aanduiden als de vorming van een molenpolder¹⁵. De invoering van molenbemaling ging vaak gepaard met de opsplitsing van bestaande polders in nieuwe molenpolders, elk met een eigen watermolen. Met behulp van windwatermolens konden ook gebieden die tevoren niet bekaad of bedijkt waren geweest, worden omgevormd tot een molenpolder. Een droogmakerij¹⁶ tenslotte is een gebied dat tevoren permanent onder water stond en dat door middel van een molen of een ander wateropvoerwerktuig tot land is gemaakt.

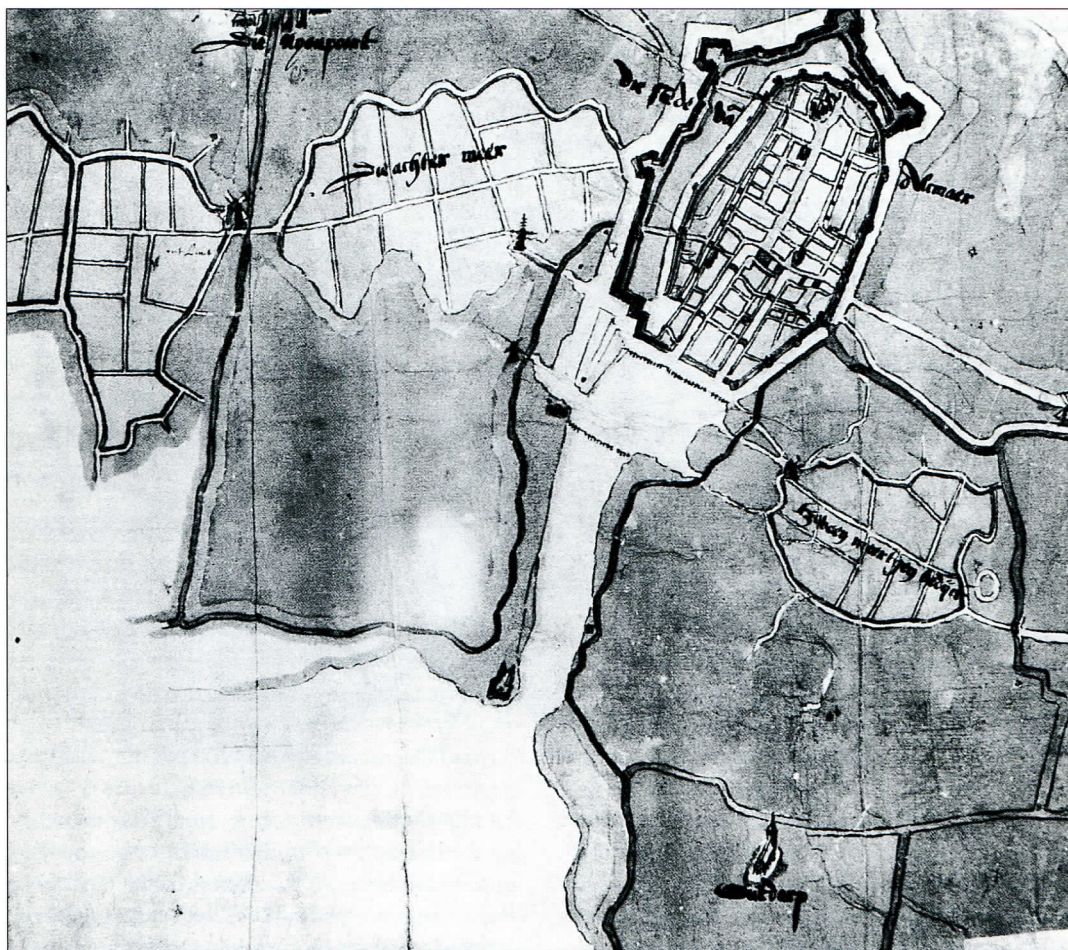
Streefkerk heeft de geschiedenis van de drooggemaakte Achtermeer bij Alkmaar in twee artikelen beschreven (Streefkerk, 1991, 1994). In 1527 kregen Jan Janszoon, baljuw van de Nijenburg¹⁷, en zijn broer Willem Janszoon, toentertijd schout van Alkmaar¹⁸, van het stadsbestuur toestemming om de Achtermeer droog te maken. Het meertje lag in de stadsvrijheid van Alkmaar en was naar schatting niet dieper dan 1 à 2 meter. In 1532 was de onderneming volgens Streefkerk al zo ver gevorderd dat de voltooiing aanstaande was. Mogelijk vanwege twijfel over de vraag of de Achtermeer inderdaad aan de stad Alkmaar behoorde, zou toen alsnog zijn besloten om aan het landsbestuur toestemming te vragen voor de droogmaking. Op 20 november 1532 werd die toestemming verleend en in ieder geval in 1536 was het meer drooggemaakt (Eijken 1963, Inleiding p. 2; Streefkerk 1991, p. 12-14; 1994, p. 25-27).

Vanaf de 16e eeuw is het voormalige meertje agrarisch gebruikt. In de eerste helft van de 20e eeuw veranderde de 35 ha grote droogmakerij echter in een stadswijk en begin 1962 werd het waterschap opgeheven (Eijken 1963, Inleiding p. 1). Streefkerk (1991, p. 10) meent dat in de inrichting van de nieuwe stadswijk de structuur van de 16e-eeuwse droogmakerij nog goed te herkennen is. Ter toelichting van die stelling

heeft hij de oorspronkelijke inrichting van de Achtermeer gereconstrueerd¹⁹. Deze reconstructie wijkt nogal af van de weergave op oude kaarten. Voor het eerst wordt de drooggelegde Achtermeer afgebeeld op de omstreeks 1570 door Laurens Pietersz. vervaardigde kaart van de omgeving van Alkmaar (Beenakker 1991, p. 14 en 18; Streefkerk 1994, p. 30)²⁰. De kaart van Blaeu uit 1647 (Beenakker 1991, p. 47-48 en 89; Kaart I,3) en de door Philips in 1747 vervaardigde plattegrond van Alkmaar (Beenakker 1991, p. 48-49 en 91; Kaart I,4) tekenen een zelfde beeld. Blijkens de Kaart van het Overdie, de Agtermeer en Klappolder uit 1812²¹ en de oudste kadasterkaart van 1832²² zijn de hoofdlijnen in de inrichting van het gebied tot in de 19e eeuw nauwelijks veranderd.

DE OORKONDE VAN 1527

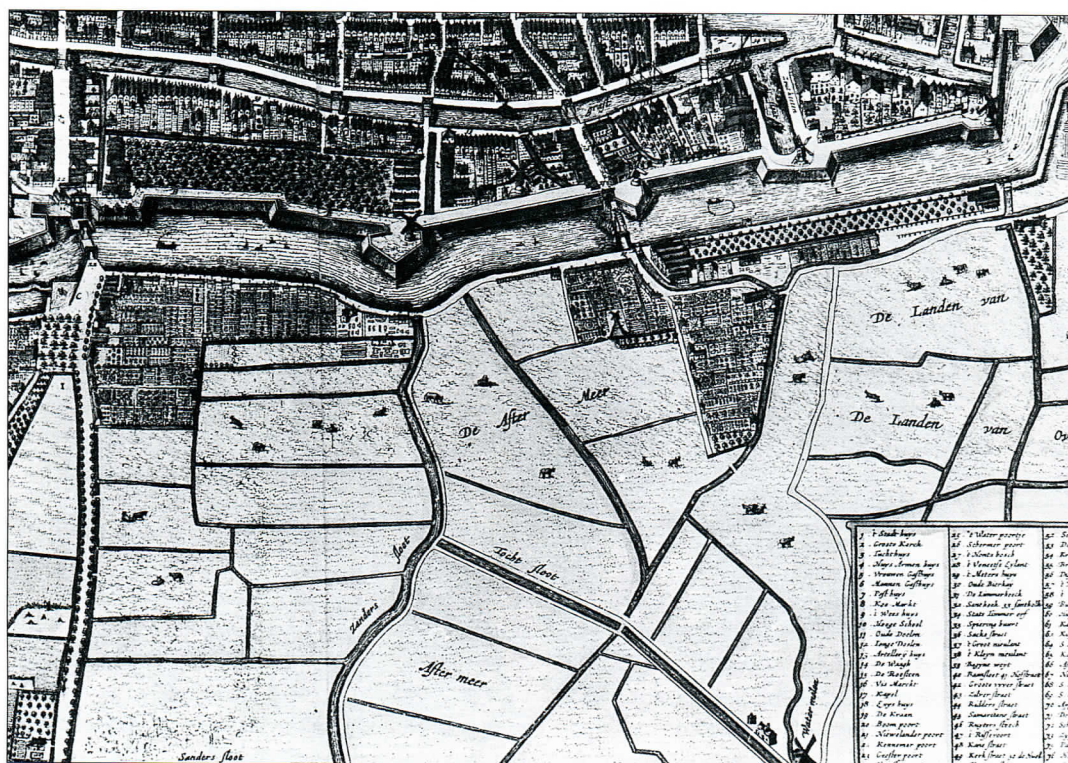
Twee schriftelijke documenten informeren ons over de droogmaking van de Achtermeer: een akte van het Alkmaarse stadsbestuur van 16 juli 1527²³ en een op naam van keizer Karel V gesteld privilege van 20 november 1532²⁴. Bij het lezen van de stedelijke akte van 1527 krijgt men niet de indruk dat de drooglegging van de Achtermeer een verbazingwekkende nieuwigheid is geweest. In de oorkonde van 1527 verklaren de Alkmaarse burgemeesters namelijk dat de gebroeders Jansz. te eniger tijd in de raadskamer van het stadhuis verschenen waren tijdens een bijeenkomst met de schepenen en vroedschap. De gebroeders hadden het stadsbestuur er toen op gewezen dat er in de vrijheid van Alkmaar een 'cleyn waeterken' lag, genaamd de Achtermeer, en dat zij dat meertje graag in bezit zouden krijgen om daar land van te maken. Iedereen leek te begrijpen waar het over ging. Van verwondering lijkt geen sprake, tenzij die zou blijken uit de toevoeging *indien ... dat moegelick wair om te doen* of uit de financiële rugdekking die zij van de stad vroegen in geval men *gheen lant dare off en conde ghemaecten*. Het stadsbestuur had vervolgens over dit verzoek *rijpelic ... gheraeden ende mit malcanderen ghesproecken*, aangezien

Uitsnede uit de kaart van Alkmaar en omstreken uit 1573 door Laurens Pietersz. Het noorden bevindt zich rechts. De Achtermeer is direct links van de stad Alkmaar afgebeeld. Via het Voormeer en het Zeggis was de stad verbonden met de Schermeer, links onder op de afbeelding. Uit: Jan J.J.M. Beenakker, 1991.

de bereikbaarheid van de overtoom in de Heiloërdijk daardoor in het geding zou kunnen komen. Enkele personen uit het gerecht en de vroedschap kregen dan ook de opdracht om ter plaatse 'aspect oculair' te nemen. Toen deze deputatie tijdens een volgende vergadering van haar bevindingen verslag had ge-

daan, stelde het stadsbestuur vast dat de droogmaking van de Achtermeer voor niemand schadelijk zou zijn als de initiatiefnemers aan de westzijde van het meertje een vaarsloot van voldoende diepte en met een breedte van minstens 32 voet (circa 9 m²⁵) zouden open laten²⁶. Ten behoeve van de scheepvaartverbinding tussen de stadsgrachten en de Heiloër overtoom moesten de gebroeders Jansz. bovendien op eigen kosten een sluisje leggen in het Nieuwland²⁷. Ook de kosten van het verwerven van de daarvoor benodigde gronden en het afbreken van de opstallen zouden voor rekening van de bedijkers komen. Duidelijk wordt gesteld dat de stad

Uitsnede uit de plattegrond van Alkmaar door Johan Blaeu van circa 1650. Afgebeeld is het noordelijke deel van de Achtermeer, direct grenzend aan de zuidelijke stadsgracht. Uit: Jan J.J.M. Beenakker, 1991.

in deze zaak *gheen cost en wil hebben*. Verrassend is tot slot de stelling van het stadsbestuur dat het meertje niet als viswater was verhuurd en dat daarom de grafelijkheid van Holland door inwilliging van dit verzoek *niet ghefraudeert en is, in 't groot noch in 't cleyn*.

Het in 1527 door de gebroeders Jansz. geuite voornemen om de Achtermeer te veranderen in cultuurland, heeft bij het Alkmaarse stadsbestuur kennelijk niet geleid tot verbazing of verwarring. Integendeel, de stad Alkmaar veronderstelde bij de gebroeders Jansz. een bereidheid tot verregaande investeringen. Dat wijst erop dat de toenmalige stadsgenoten wisten waar het om ging bij het omzetten van water in land en

dat zij bekend waren met de financiële voordelen die daaraan verbonden waren of konden zijn. Alleen bijzondere zaken vroegen de aandacht van het stadsbestuur, zoals het openhouden van een voor de stedelijke economie belangrijke vaarverbinding. Dat leidt tot de conclusie dat de Achtermeer weliswaar de *oudst gedocumenteerde* droogmakerij is, maar niet de *oudste*.

Streefkerk heeft verondersteld dat het keizerlijke privilege van 1532 indertijd nodig werd geacht omdat 'men' was gaan twifelen of het meer wel aan de stad behoorde (Streefkerk, 1991, p. 12). Hij laat daarbij in het midden wie er was gaan twifelen en waarover twijfel was gerezen. Dat de Achtermeer behoorde tot het rechtsgebied van Alkmaar, zal voor niemand ter discussie hebben gestaan. Minder makkelijk te beantwoorden was echter de vraag of in het geval van dit meer rechtsmacht gelijk gesteld mocht wor-

den met eigendomsrecht. De opmerking over het niet verhuurd zijn van de visserij in de Achtermeer laat zien dat die vraag al aan de orde is gekomen tijdens de besprekingen op het stadhuis van Alkmaar. Kennelijk heeft in ieder geval één van de leden van het Alkmaarse stadsbestuur gewezen op mogelijke belangen van de grafelijkheid van Holland. Wij nemen aan dat de baljuw via zijn Haagse contacten heeft geprobeerd om zo snel mogelijk een einde te maken aan deze rechtsonzekerheid. Tegen die achtergrond is het opmerkelijk dat pas in 1532 een regeling werd getroffen voor de landsheerlijke rechten op de droog te maken gronden in de Achtermeer.

HET PRIVILEGE VAN 1532

Blijkens de formuleringen van het octrooi van 1532 hebben de gebroeders Jansz. bij het indienen van hun verzoek een afschrift van de Alkmaarse akte van 1527 overlegd. De keizerlijke oorkonde bevestigt namelijk dat de gebroeders Jansz. de Achtermeer mogen droogmaken conform de voorwaarden die door het Alkmaarse stadsbestuur op schrift waren gesteld. Zelfs de datum van de stedelijke akte wordt vermeld in het keizerlijke octrooi. Tegen die achtergrond is het opmerkelijk dat het keizerlijke consent veel voorzichtiger is geformuleerd dan de oorkonde van 1527. Van de voorgenomen drooglegging wordt in 1532 gezegd *indien 't mogelick waere om doen en van de initiatiefnemers dat zij ter aventuere ... 't voorsz. meer soude moegen verlaten ende bij lancheyt van tijde verdrijven ende 't zelve tot lant moegen maicken, hoewel nochtans 't zelve nyet wel doenlick en was en wel op hoerluyden coste, anxste, pericle ende moyete*. Ook de omschrijving van de droogmakerij als *toemaekinghe van lande ende verdrijfvinge van 't voorsz. meer en als reparacie ende perfectie van nyeuwe lande* doet vermoeden dat de opstellers van het octrooi niet precies wisten waarover het ging. Dat blijkt ook uit de omschrijving dat de drooglegging mag plaats vinden *mit zulcke instrumenten ende maniere als hem dat oerboerlicxste ende proffitelicxste duncken sal*.

Opmerkelijk is dat de formuleringen van het octrooi veel stilliger worden als het gaat om de lasten die de gronden na de drooglegging zullen hebben te dragen. Bepaald wordt dat over elke morgen land per jaar vijf groten Vlaams aan de grafelijkheid betaald moet worden, ingaande in het jaar dat de eerste oogst zal worden binnengehaald. Ook met betrekking tot de tienden en de visserij in de vaarsloot en de toekomstige sluis of sluizen van de Achtermeer worden duidelijke eisen gesteld. Op deze punten wisten de klerken kennelijk precies wat het droogleggen van land inhield en welke landsheerlijke belangen daarbij in het spel waren. Of zij zich daarbij hebben laten leiden door de ervaringen van de grafelijke kanselarij met de vele be- en herdikkingen die in dezelfde periode in het gebied van de Zeeuwse en Zuidhollandse eilanden plaatsvonden, is zonder nader onderzoek niet vast te stellen.

Uit het keizerlijke privilege blijkt niet of de ambtenaren van de kanselarij in 1532 wisten dat het droogmalen van een meer heel iets anders is dan de bedijking van een stuk land dat periodiek bij vloed onder water kon komen te staan. Wel valt het op dat een bepaling inzake vrijdom van landsheerlijke lasten in de oorkonde van 1532 ontbreekt. In later tijd wisten initiatiefnemers tot een droogmakerij steeds weer te bedingen dat zij gedurende een aanzienlijk aantal jaren vrijgesteld zouden blijven van landsheerlijke lasten. Ook in oorkonden die betrekking hebben op bedijkingen in de zuidwestelijke delta, komen dergelijke bepalingen met regelmaat voor. Het ontbreken van een dergelijke bepaling in de oorkonde van 1532 vraagt dus om een nadere verklaring. Verder valt op dat het keizerlijke privilege de initiatiefnemers verplichtte *huere brieven van verbande ende verzekertheyt* bij de Rekenkamer in te leveren. Daarmee kan niet zijn bedoeld de stedelijke akte van 1527, want die moeten de gebroeders al hebben overlegd bij de indiening van hun verzoek. Onduidelijk is dan ook op welke brieven werd gedoeld. Het privilege laat er echter geen misverstand over bestaan dat van de in het octrooi toegekende vrijheden

geen gebruik gemaakt mocht worden zo lang deze brieven niet waren aangereikt.

Volgens een dorsale aantekening hebben de initiatiefnemers op 10 december 1532 aan deze verplichting voldaan en zijn de stukken op 31 maart 1533 in de registers van de Rekenkamer ingeschreven²⁸.

Dit gegeven staat op gespannen voet met de veronderstelling van Streefkerk dat de werkzaamheden aan de Achtermeer in 1532 al zo ver gevorderd waren dat de voltooiing verwacht mocht worden²⁹. De opmerking in een stedelijke kroniek dat in het jaar 1533 *die palen [zijn] gesteken om den Aftermeer te bedijcken*³⁰, zien wij als een aanwijzing dat de contouren van de nieuwe droogmakerij pas in dat jaar in het veld zijn uitgezet. Dat bevestigt onze veronderstelling dat de gebroeders Jansz. kort na het opstellen van de stedelijke acte van 1527 de voorbereidingen voor de droogmaking van de Achtermeer hebben opgeschort vanwege onzekerheid over mogelijke aanspraken van de zijde van de grafelijkheid.

In het privilege van 1532 valt niet alleen de verplichting tot het inleveren van de *brieven van verbande ende verzeketheyt* op, maar ook het feit dat een opvallend groot aantal mensen over het verzoek van de gebroeders geraadpleegd blijkt te zijn. Als eerste wordt de rentmeester van Kennemerland, Adriaen Stalpert³¹, genoemd en daarnaast de grafelijke Raad en Rekenkamer van Holland. Speciale melding wordt gemaakt van de hoofden, de thesaurier-generaal en de gedeputeerde ter zake van de domeinen. Zelfs onder de dorsale aantekening staan de namen van vier hoge ambtenaren. Dat is wel erg veel voor de drooglegging van een meertje ter grootte van 35 ha!

DE ACHTERMEER: BEDIJKING OF MOLENPOLDER?

Op 20 november 1532 werd niet alleen het keizerlijke privilege inzake de Achtermeer bekrachtigd, maar ook een oorkonde die betrekking had op een andere waterstaatkundige kwestie in het baljuwschap van de Nijenburg³². Uit die tweede

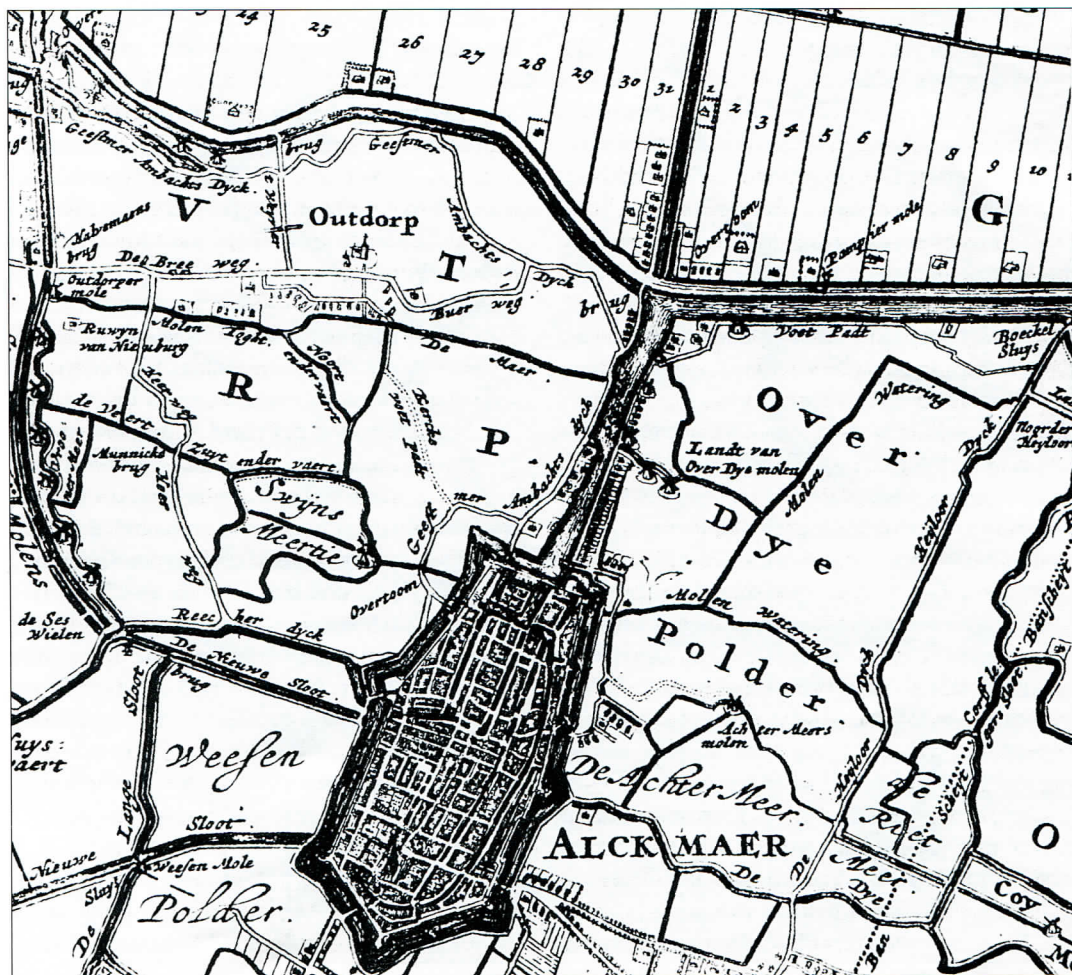
oorkonde blijkt dat het dorpsbestuur van Ursem en Mijzen de Rekenkamer toestemming had gevraagd voor een lening ten laste van de dorpskas³³. Dat geld had het dorpsbestuur enerzijds nodig voor het bepalen van een stukje land en anderzijds voor het herstel van de klokkentoren van de dorpskerk. Met name het eerste doel is voor ons verhaal van belang. Gesteld wordt dat er bij Ursem en Mijzen een *laech, zo-ber landeken* gemeen lag met de Schermer maar soms ook met de zee. De inwoners van de Waterlandse dorpen waren namelijk gewoon om omstreeks Allerheiligen³⁴ de sluizen open te zetten *omme water over hoerluyder lant te hebben*. Kennelijk ging het om de op veel plaatsen in Noord-Holland gebruikelijke kleibemesting (De Vries, 1876, p. 385) waarbij het land 's winters onder water werd gezet ter wille van de kleiafzetting. De oorkonde zegt dan ook dat de inwoners van de Waterlandse dorpen verwachtten dat deze overstroming hen een grotere oogst aan veldvruchten in de volgende zomer zou opleveren. Vanwege de steeds terugkerende wateroverlast had het dorpsbestuur van Ursem en Mijzen besloten dit buitendijkse 'landeken' te bekaden en op die kaden molens te plaatsen om *zo mit maelen 't waeter quyt te maicken*.

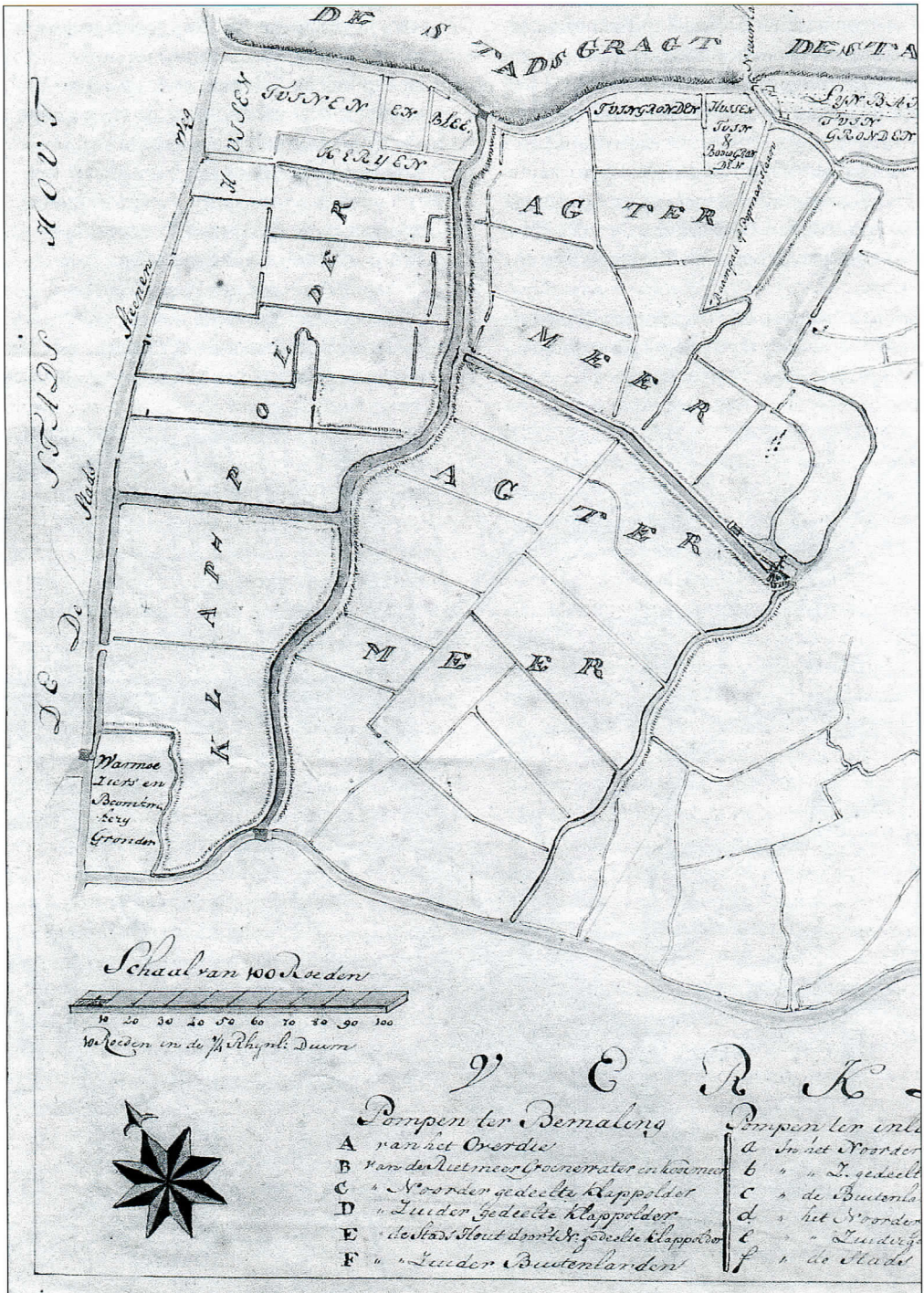
Het is duidelijk dat de twee oorkonden van 20 november 1532 een vergelijkbare thematiek behandelen. In beide gevallen ging het om het aanleggen van kaden en het plaatsen van molens. Het dorpsbestuur van Ursem en Mijzen wilde daardoor de productiviteit van reeds agrarische gebruikte gronden vergroten terwijl de gebroeders Jansz. de Achtermeer wilden veranderen van water in land. We nemen aan dat deze twee kwesties met opzet op één en dezelfde dag zijn beslist. Dezelfde groep van personen heeft geadviseerd over beide oorkonden, de dorsale aantekening is identiek geformuleerd en getekend door dezelfde ambtenaren. Kennelijk ging het om een lastig probleem waar goed over nagedacht moest worden en waarvan de oplossing zorgvuldig moest worden vastgelegd.

Onzes inziens hadden de Raad en Rekenkamer van Holland in 1532 te beslissen over de vraag of de droogmaking van de Achtermeer bestuurlijk en juridisch op één lijn stond met de omvorming van een stuk buitendijks land tot een molenpolder, zoals het dorpsbestuur van Ursem en Mijzen dat voorhad, of met de bedijking van een stuk land dat bij vloed onder water stond en bij eb droog viel. Die beslissing

Uitsnede uit de kaart van het Hoogheemraadschap van de Uitwaterende Sluizen door Jan Jansz. Dou uit 1745. Uit: Jan J.J.M. Beenakker, 1991.

was extra lastig omdat het buitendijkse land bij Ursem volgens de woorden van de oorkonde *gemeen legt met de Scormer, ende op zekere tijt van de jaere mitter zee*. Volgens de toenmalige rechtspraktijk werd de grafelijkheid van Holland niet benadeeld door het bepolderen van reeds in gebruik zijnde landbouwgrond. De vorming van molenpolders was vooral een zaak van dorpsbesturen en eventueel particulieren, maar zeker niet van de grafelijkheid (De Vries, 1876, p. 350). De Rekenkamer stelde in 1532 bij de verlening van toestemming voor het aangaan van de lening ten behoeve van de kade

en molens bij Ursem dan ook uitsluitend eisen aan de zorgvuldigheid van het beheer en de verantwoording van die gelden.

Anders lag dat bij het bedijken van land dat door de werking van de getijden tweemaal daags onder water stond of kon komen te staan. Daar waren de rechten van de grafelijkheid wel in het geding. Maar wat was de rechtsgrond voor landsheerlijke aanspraken op land dat zou droogvallen door het bedijken en droogmalen van een meer, als de grafelijkheid geen rechten opeiste van de bekade en bemalen gronden die sinds mensenheugenis gemeen hadden gelegen met de Schermer en soms zelfs met de zee? Kennelijk hadden de leden van de grafelijke kanselarij en rekenkamer moeite met het beantwoorden van die vraag. Dat leidt tot de conclusie dat voor het gewestelijke bestuur de omzetting van een meer in land omstreeks 1532 nog een onbekend fenomeen was.

Bedacht moet worden dat de leden van de grafelijke rekenkamer behoorden tot een kleine kring van ingewijden rond de keizer. Zonder nadere toelichting zullen zij niet op de hoogte zijn geweest van de verhoudingen in Hollands Noorderkwartier. Dat gold niet voor de rentmeester van Kennemerland en voor de baljuw van de Nijenburg. Maar het is de vraag of deze twee functionarissen precies hebben geweten wat het onderscheid tussen bedijking, poldervorming, bekading van buitenlanden en de droogmaking van een meer betekende voor de rechten die de grafelijkheid kon laten gelden. Ongetwijfeld hebben zij geweten dat de grafelijkheid aanspraken maakte op nieuw gewonnen gronden die in Zuid-Holland en Zeeland door bedijking tot stand gekomen waren. Minder duidelijk zal zijn geweest of deze aanspraken waren gebaseerd op het gewestelijke gewoonte-

recht of voortvloeiden uit de landsheerlijkheid als zodanig. Pas in 1532 slaagde het gewestelijke bestuur erin om een einde te maken aan de juridische verwarring rond de droogmakerij. In weerwil van het feit dat het droogmaken van een meer waterstaatkundig en technisch nauwelijks verschilt van de vorming van een molenpolder, besloot het gewestelijke bestuur toen dat een droogmakerij in juridisch opzicht gelijk gesteld moest worden aan een bedijking.

HET VERHAAL VAN DE ACHTERMEER

In de eerste decennia van de 16e eeuw voltrok zich in Hollands Noorderkwartier een omvangrijk proces van poldervorming (Beenakker, 1988, p. 101 e.v.). De ervaring wees uit dat de grafelijkheid geen rechten liet gelden op gronden die met behulp van kaden en molens werden droog gehouden. We veronderstellen dat Jan Jansz. als baljuw van de Nijenburg de vorming van molenpolders in zijn rechtsgebied zal hebben bevorderd en dat hij in die hoedanigheid ook een stimulerende rol heeft gespeeld bij de eerste pogingen om een stuk water met behulp van een molen tot land te maken. Deze eerste pogingen zullen kleinschalige, lokale initiatieven zijn geweest met slechts een kleine kring van betrokkenen. In de schriftelijke bronnen hebben we daarvan geen weerslag te verwachten. Verder veronderstellen we dat Jan Jansz. door de ervaringen die hij elders in zijn baljuwschap met deze nieuwe vorm van landaanwinst had opgedaan, in staat was om in te schatten welke winstmogelijkheden de droogmaking van de Achtermeer bood. Het overleg in het raadhuis van Alkmaar over de drooglegging van de Achtermeer zal dan ook tot stand zijn gekomen op initiatief van Jan Jansz. Zijn broer kan als schout een bemiddelende rol hebben gespeeld bij de totstandkoming van dit gesprek. Als eerste onder de stemhebbende steden van het Noorderkwartier was Alkmaar echter niet te vergelijken met de dorpen in het baljuwschap van de Nijenburg. Onder de burgemeesters,

Uitsnede uit de Kaart van het Overdie, de Agtermeer en de Klappolder, 1812 (RA Alkmaar, Topografisch-historische Atlas).

schepenen en vroedschappen van de stad zullen er velen zijn geweest die via familiebanden goed waren geïnformeerd over de bestuurlijke en juridische verhoudingen in het graafschap Holland. Het ligt dan ook voor de hand dat in ieder geval één van de aanwezigen tijdens de vergadering op het stadhuis van Alkmaar de vraag heeft gesteld naar de rechten van de grafelijkheid in dezen. De oprichting van watermolens was dan weliswaar een zaak die dorpsbesturen en landeigenaren buiten de grafelijkheid om konden afhandelen, maar gold dat ook voor het omzetten van water in land? Tijdens de discussie over die voor de baljuw waarschijnlijk onverwachte vraag zal het argument zijn bedacht dat de Achtermeer niet als viswater was verhuurd en dat de belangen van de grafelijkheid om die reden door de drooglegging niet zouden worden geschaad. De passage over de visserij in het Alkmaarse privilege van 1527 heeft kennelijk niet kunnen verhinderen dat de droogmaking van de Achtermeer ernstig werd vertraagd. Het was in het belang van de gebroeders Jansz. om zo snel mogelijk zekerheid te krijgen omtrent de rechtmatigheid van hun aanspraken op de droog te maken gronden. Als baljuw zal Willem Jansz over de nodige Haagse contacten hebben beschikt. Desondanks heeft het vijf jaar geduurd voordat er afspraken gemaakt konden worden over de landsheerlijke aanspraken op de droog te maken gronden. Daaruit blijkt onzes inziens dat de grafelijke kanselarij lange tijd niet heeft kunnen besluiten of een droogmakerij juridisch gelijk gesteld moest worden met een molenpolder dan wel met een bedijking. Het verzoek van het dorpsbestuur van Ursem en Mijzen om een lening aan te mogen gaan voor onder andere de omvorming van de Mijzerkoog tot een molenpolder, bood de kanselarij een casus om de verschillende opvattingen scherp tegenover elkaar te plaatsen en te zoeken naar een oplossing. De zorgvuldigheid waarmee de effectuering van de beide octrooien van 20 november 1532 werd omgeven, wijst erop dat we hier te maken hebben met rechtsvinding en

niet met de gestandaardiseerde toepassing van een al langer bestaande rechtsregel.

Door de uitgifte van het oorkondenpaar van 20 november 1532 maakten de Raad en Rekenkamer duidelijk dat de grafelijkheid van Holland in een droogmakerij dezelfde rechten wilde laten gelden als bij de bedijking van gronden die tijdens vloed regelmatig onder water stonden. Bij een dergelijke bedijking was het echter gebruikelijk dat er gedurende een zeker aantal jaren vrijdom van grafelijke lasten werd genoten. Zo werden bijvoorbeeld in 1531 de initiatiefnemers tot de bedijking van een gors in de omgeving van Strienemonde gedurende tien jaar vrijgesteld van de betaling van tienden³⁵. Later was dat ook gebruikelijk bij de bedijking van een meer. Zo kregen de bedijkers van de Beemster in 1607 van de Staten van Holland gedurende dertig jaar vrijstelling van de betaling van grondbelasting en gedurende vierentwintig jaar vrijdom van de afdracht van de tienden (Extract, 1697, p. 5). In schril contrast daarmee kende het keizerlijke privilege van 1532 Jan en Willem Jansz. geen enkel voorrecht toe. We zien dat als een aanwijzing dat de Rekenkamer in dit geval nog iets te vereffenen had. We denken daarbij aan eerdere initiatieven van Jans Jansz. tot droogmaking van één of enkele meertjes ergens in zijn jurisdictie.

Dat brengt ons tot de conclusie dat de Achtermeer weliswaar de oudst gedocumenteerde droogmakerij is, maar niet de eerste in haar soort. De oudste droogmakerij zoeken wij ergens in het baljuwschap van de Nijenburg³⁶ en is waarschijnlijk ouder dan 1525, het jaar waarin Willem Jansz. het schoutambacht van Alkmaar aanvaardde. Daarmee hebben we tegelijkertijd Jan Janszoon, de baljuw van de Nijenburg, aangewezen als de 'uitvinder' van de droogmakerij in Nederland.

The Achtermeer near Alkmaar, the oldest 'droogmakerij'?

The reclaiming of the Achtermeer, a small lake near Alkmaar, shortly after 1532, is generally con-

sidered to be the oldest droogmakerij (lake drainage scheme) in the Netherlands. As is pointed out in this article, the Achtermeer is not necessarily the oldest droogmakerij but the first documented. One of the instigators of the drainage scheme of the Achtermeer was Jan Jansz., bailiff of the Nijenburg. Before 1532 this man probably had already reclaimed one or more small lakes in the neighbourhood of Alkmaar.

NOTEN

- 1 Schultz, 1987, pp. 19 en 47; Schultz, 1992, p. 47. In de oudere literatuur (vgl. Schultz, 1992, p. 47; Bouman, 1857, p. Inleiding xxiv en 22/23) wordt melding gemaakt van het droogmaken van de Limmermeer in 1430, de Neschmeer bij Wervershoof in 1440 en de Burghornermeer in 1460. Deze vermeldingen worden niet ondersteund door historische bronnen. Bouman (1857, Inleiding p. xxiv) plaatst de Neschmeer onder Hoog- en Laag-Zwaagdijk, maar mogelijk is er hier sprake van verwarring met de niet meer bestaande Nespolder (De Vries, 1876, p. 42). In dat geval zou het gaan om een bedijking. Dat geldt ook voor de Burghornermeer, als daarmee de in 1460 bedijkte polder Burghorn is bedoeld.
- 2 Zie onder anderen Streefkerk, 1991, p. 10; Streefkerk, 1994, p. 25; Stol, 2000, p. 81.
- 3 De Vries, 1876, p. 77 en 401/02.
- 4 Zie voor de oudste windwatermolens in Holland: Bicker Caarten, 1990.
- 5 De Vries, 1876, p. 181/82 en 350. Belonje (1945, p. 5) is dezelfde mening toegedaan.
- 6 Zie voor het windrecht: De Monté ver Loren & Spruit, 2000, p. 163/64 en voor het recht op de gruit: Idem 2000, p. 131 noot 116. Verder over de gruit en de gruiters: Kistemaker & Van Vilsteren, 1994, p. 20-27.
- 7 Toonaangevend in dezen is nog steeds het bijkans een eeuw oude standaardwerk van Beekman (2 dln. 1905/07). Sinds 1987 werkt de Vereniging voor Waterstaatsgeschiedenis aan de samenstelling van een 'nieuwe Beekman' in de vorm van een glossarium van waterstaatstermen. Een proeve daarvan is tussen 1992 en 2001 verschenen in het Tijdschrift voor Waterstaatsgeschiedenis (Danner, H.S., J. Kuijs, B.K. van Rijswijk, C. Streefkerk & F.D. Zeiler (1992-2001). Glossarium van waterschapstermen. Hierna geciteerd als: TvW).
- 8 TvW 6 (1997) p. 60. Figuur. Uitsnede uit de Kaart van het Overdie, de Agtermeer en de Klappolder, 1812 (RA Alkmaar, Topografisch-historische Atlas).
- 9 Niet in het glossarium.
- 10 Het glossarium (TvW 9, 2000, p. 52) beperkt de term ten onrechte tot een sluis die dient tot lozing van boezemwater.
- 11 TvW 4 (1995), p. 100/01.
- 12 TvW 2 (1993), p. 40.
- 13 TvW 2 (1993), p. 39.
- 14 De Monté ver Loren & Spruit, 2000, pp. 145 en 155/56. De dijkplicht die de onderzaten de landsheer verschuldigd waren, wordt ook wel in verband gebracht met de verplichting tot defensieve landweer. Vgl. Idem, 2000, pp. 148 en 219.
- 15 TvW 5 (1996), p. 34.
- 16 Schultz, 1992, p. 37. Een ietwat afwijkende omschrijving in het glossarium (TvW 2 (1993), p. 84). Schultz (1992, p. 465-490) geeft een overzicht van de hem bekende droogmakerijen in Nederland. Opmerkelijk is daarin de positie van de Wieringermeer. Ten tijde van de aanleg van deze polder (1927-1930) was de Afsluitdijk (1932) nog niet gereed en behoorde het gebied tot de getijdewateren. In overeenstemming met bovenstaande omschrijving karakteriseerde Schultz (1987, p. 15) de Wieringermeer aanvankelijk dan ook terecht als bedijking. Naderhand rekende hij deze polder echter tot de droogmakerijen (1992, p. 483).
- 17 In het begin van de 16^e eeuw behoorden tot het baljuwschap van de Nijenburg de dorpen Koedijk met de Huiswaard, Sint-Pancras, Oudorp, Oterleek, Graft, Zuid-Schermer, Noord-Schermer en Ursem (Fruin, 1866, pp. 131-141).
- 18 Willem Jansz. bekleedde het schoutambacht van Alkmaar vanaf 1525 tot 1 juli 1542 (Regionaal Archief (RA) Alkmaar, Inventaris Collectie Aanwinsten n° 3: 'Kroniek van Wijnkoper', fol. 178^r-187^v). Het initiatief tot bedijking van de Achtermeer werd dus genomen vrij kort nadat Willem Jansz. zijn functie had aanvaard. Na neerleggen van het

- Alkmaarse schoutambacht raakte Willem Jansz. nog betrokken bij de droogmaking van de Kerkmeer onder Oudkarspel (De Vries, 1876, p. 372).
- 19 Streefkerk, 1991, p. 13/14. Deze reconstructie wordt niet verantwoord. Streefkerk (1991, p. 15 noot 10) volstaat met te verwijzen naar de grote verschillen met de bekende kaart van Cornelis Drebbel uit 1597 (Beenakker, 1991, p. 46-47 en 88; Kaart I,2). Vanwege de schetsmatige weergave van het gebied buiten de stadswallen is de kaart van Drebbel niet geëigend voor een reconstructie.
 - 20 Beenakker, 1991, p. 14 en 18; Streefkerk, 1994, p. 30.
 - 21 RA Alkmaar, Topografisch-historische Atlas; Schilstra, 1994, p. 45.
 - 22 Kadastrale Atlas, Alkmaar 1990, Sectie F Overdie.
 - 23 RA Alkmaar, Inventaris archief familie Van Egmond van de Nijenburg 1438-1765, nr. 30. Het afschrift is in de linkerbovenhoek beschadigd. Afbeelding: Streefkerk, 1994, p. 25.
 - 24 Nationaal Archief (NA) Den Haag, Inventaris Grafelijkheids Rekenkamer (Registers) no 8: Tweede Geluwe Register, fol. 149-150v^o. Modern afschrift in: RA Alkmaar, Inventaris archief Overdie en Achtermeerpolder, nr. 138.
 - 25 De in Alkmaar gebruikelijke voet had een lengte van 0,279 m (Verhoeff, 1982, p. 2).
 - 26 Volgens Streefkerk (1991, p. 14) ging het hier om de latere Sander(s)sloot. Deze naam komt ook voor op de kaart van Blaeu van 1649 (Beenakker, 1991, p. 47-48 en 89; Kaart I,3). De kaart van Alkmaar en omstreken van 1865 (Beenakker, 1991, p. 49-50 en 91; Kaart I,5) duidt deze vaart aan als de Bleekerssloot en voegt daar tussen haakjes de naam De Die aan toe.
 - 27 Het stadsbestuur van Alkmaar wekt in deze akte de indruk alsof de overtoom in de Heiloërdijk alleen werd gebruikt voor schuiten die geladen waren met 'koorn ende koemisse ende anders'. Tegen die achtergrond was de bouw van dit sluisje een opmerkelijk zware verplichting. Het keizerlijke privilege van 1532 spreekt in dit verband van 'martschuyten ende hoypramen'.
 - 28 NA Den Haag, Inventaris Grafelijkheids Rekenkamer (Registers) n° 8: Tweede Geluwe Register, fol. 150v^o.
 - 29 Streefkerk, 1991, p. 12. In een latere publicatie (Streefkerk, 1994, p. 26) gaat hij ervan uit dat de Achtermeer al in 1533 zou zijn drooggefallen.
 - 30 RA Alkmaar, Inv. Collectie Aanwinsten nr. 3: 'Kroniek van Wijnkoper', fol. 182r: Eodem anno (1533) sijn bij Jan Janss., bailiu, ende Willem Jansz., schout van Alcmair, die palen gesteken om den Aftermeer te bedijcken.
 - 31 Adriaen Stalpert van der Wiele was op 3 december 1523 benoemd tot Raad en Rekenmeester van de Keizerlijke Majesteit (Belonje, 1945, p. 6).
 - 32 NA Den Haag, Inv. Grafelijkheidsrekenkamer (Registers) n° 8: Tweede Geluwe Register, fol. 150v^o-151v^o. Volgens De Vries (1876, p. 360) is op grond van dit octrooi de Mijzerkoog ingericht als molenpolder.
 - 33 De Rekenkamer gaf in deze oorkonde het dorpsbestuur op bepaalde voorwaarden toestemming tot de verkoop van lijfrenten tot een bedrag van maximaal 100 lb.
 - 34 1 november.
 - 35 NA Den Haag, Inv. Grafelijkheidsrekenkamer (Registers) n° 8: Tweede Geluwe Register, fol. 125-125v^o.
 - 36 De *Informacie* van 1514 (Fruin, 1866, p. 131-141) maakt voor het baljuwschap van de Nijenburg geen melding van watermolens. Dat betekent niet dat er toen in dat baljuwschap nog geen watermolens waren gebouwd of droogmakerijen bestonden. De eerste droogmakerijen zullen private ondernemingen zijn geweest die niet ten laste kwamen van de dorpskassen en daarom in het kader van de *Informacie* niet relevant waren.

LITERATUUR

- BEEKMAN, A.A. (1905-1907). Het dijk- en waterschapsrecht in Nederland voor 1795. 2 dln. 's-Gravenhage.
- BEENAKKER, J.J.J.M. (1988). Van Rentersluze tot strijkmolen. De waterstaatsgeschiedenis en land-schapsontwikkeling van de Schager- en Nidderperkoggen tot 1653. Repro Holland, Alphen aan den Rijn.
- BEENAKKER, JAN J.J.M. (1991). De steden van Hollands Noorderkwartier. Lisse/Alphen aan den Rijn (Historische plattegronden van Nederlandse steden 5).

- BELONJE, J. (1945). Het hoogheemraadschap van de Uitwaterende Sluizen in Kennemerland en West-Friesland 1544-1944. Wormerveer.
- BICKER CAARTEN, A. (1990). Middeleeuwse watermo-lens in Hollands polderland. 1407/8-rondom 1500. Stichting Uitgeverij Noord-Holland, Wormerveer.
- BOUMAN, J. (1857, 1977). Bedijking, opkomst en bloei van de Beemster, voorafgegaan door eene be-schouwing over den vroegeren toestand van Noord-Holland. Purmerend; Alphen a/d Rijn.
- EIJKEN, E.D. (1963). Inventaris van het archief van de Overdie- en Achtermeerpolder. Typescript Regio-naal Archief, Alkmaar.
- Extract uyt het Octroy van de Beemster, met de ca-vel-conditie, en de caerte van dien, als mede 't Register van de Participanten. Tot Purmerende, gedrukt by Pieter Baars, Ordinaris Stadts-Druc-ker en Boek-verkoper in de Peper-straet, 1696.
- FRUIN, R. (1866). Informatie up den staet, faculteyt ende gelegentheyte van de steden ende dorpen van Hollant ende Vrieslant, om daarna te reguleren de nyeuwe schiltale. Gedaen in den jaere MDXIV. Sijthoff, Leiden.
- Kadastrale Atlas van Noord-Holland 1832. Deel 2: Alkmaar. Haarlem 1990.
- KISTEMAKER, R.E. & V.T. VILSTEREN (EDS) (1994). Bier! Geschiedenis van een volksdrank. Bataafsche Leeuw, Amsterdam.
- MONTÉ VER LOREN, J.P.H. DE & J.E. SPRUIT (2000). Hoofdpijnen uit de ontwikkeling der rechterlijke organisatie in de Noordelijke Nederlanden tot de Bataafs omwenteling. Kluwer, Deventer.
- SCHILSTRA, J.J. (1994). Momentopnamen uit de ge-schiedenis van de polder Overdie en Achtermeer. Oud-Alkmaar 18 (4), pp. 45-72.
- SCHULTZ, E. (1987). De Nederlandse droogmakerijen. Rijksdienst voor de IJsselmeerpolders, Lelystad.
- SCHULTZ, E. (1992). Waterbeheersing van de Neder-landse droogmakerijen. Ministerie van Verkeer en Waterstaat, Directie Flevoland, Lelystad (Van Zee tot Land 58).
- STOL, T. (2000). Droogmakerijenlandschap. In: S. Ba-rends et al. (eds). Het Nederlandse landschap; een historisch-geografische benadering. Utrecht, pp. 80-91.
- STREEFKERK, C. (1991). De Achtermeer, een verscho-len monument. Archivaria; Periodiek van de stich-ting 'Vrienden van het archief van Alkmaar en omgeving' 4 (1), pp. 10-15.
- STREEFKERK, C. (1994). Duizend en een dijkgraven. Oud-Alkmaar 18 (4), pp. 15-34.
- VERHOEFF, J.M. (1982). De oude Nederlandse maten en gewichten. Amsterdam (Publicaties van het P.J. Meertens-Instituut 3).
- VRIES AZN, G. DE (1876). Het dijks- en molenbestuur in Holland's Noorderkwartier. Verhandelingen der Koninklijke Akademie van Wetenschappen, Afdeling Letterkunde, tiende deel. Amsterdam.